

SVĚDECTVÍ PAMĚTNÍKŮ ZAZNAMENANÁ V ARCHIVU IWITNESS JAKO PODKLAD PRO ROZVÍJENÍ ODPOVĚDNÉHO OBČANSTVÍ V LOKALITĚ BRNO¹

SLAVOMÍR LESŇÁK – VLADIMÍR HOLÍK – JAKUB VATTER²

The following text is the first part of the research project, which is fulfilling the basis for the analysis of the quality of a responsible citizenship manifested by a reminiscence of the historic and moral value of the specific historical sites in Brno dating from the WWII period. The research method is based on oral history. The interviews with the contemporary witnesses were found in the IWitness Archive and their selection was based on the allegiance to the preferred locations within Brno. The interviews were analyzed in terms of content and form and will serve as one of the sources for the scrutiny of the responsible citizenship in the sites associated with the stories of the contemporary witnesses.

Keywords: Brno, holocaust, witness, citizenship, memory place

Jedním z cílů projektu *Místa historické paměti jako indikátor odpovědného občanství a historického vědomí* (GAMU) je na základě analýz výpovědí pamětníků propojit téma historického vědomí s konceptem odpovědného občanství³ a s ním související občanskou angažovanost. Následující text je první výzkumnou částí⁴ záměru projektu, která plní účel podkladu pro analýzu kvality odpovědného občanství projevujícího se připomínáním si historické a morální paměti, které se vážou ke konkrétním místům v lokalitě Brna v období druhé světové války (budeme proto využívat hlavně termín místa paměti).⁵

---

¹ Studie vznikla v rámci projektu *Místa historické paměti jako indikátor odpovědného občanství a historického vědomí* (MUNI/A/0882/2019).

² Autorský kolektiv je složen z odborného pracovníka a studentů učitelství dějepisu a občanské výchovy.

³ Konceptu odpovědného občanství se u nás věnují autoři ŠTĚRBA, R. – GOŇCOVÁ, M. – ŠKERLE, M. – SEMOTAMOŤOVÁ, K. – KADLEC, O. – RESL, A.: *Kompetence pro odpovědné občanství*. Praha 2018. Jde o uplatnění rakouského oborového kompetenčního modelu občanského vzdělávání založeného na odpovědném občanství, které je opřeno o schéma o čtyřech dimenzích: zprostředkování základních vědomostí, porozumění politice, samostatný úsudek a politická angažovanost. Jde o schodovitý model, kdy je student díky znalostem a porozumění schopen tvořit úsudky a nakonec se i osobně angažovat.

⁴ Po výtípvání míst s historickou a morální pamětí a vyhledání svědectví přeživších a hrdinů v databázi archivu oral history, následují navazující části výzkumu: zpracování historického kontextu a události vážící se k místu, srovnání obsahu svědectví s odbornou historickou literaturou; terénní výzkum a analýza existence památek artefaktů připomínání zkoumaných události v konkrétní lokalitě; analýza stavu občanské angažovanosti a zkoumání její kvality v dané lokalitě.

Účel předkládaného textu odpovídá cílům kvalitativního výzkumu, pro který je určující hledání nových souvislostí, čímž se snaží přispět k porozumění kultury, ve které žijeme.⁶ Využíváme k tomu online archiv svědectví portálu IWitness, kde se nachází záznamy oral history týkající se míst s historickou a morální pamětí i na území města Brna.

Charakteristika výzkumného zdroje

Webový portál IWitness je webovým nástrojem Archivu vizuální historie příslušícím pod Univerzitu Jižní Kalifornie (*USC Shoah Foundation Visual History Archive*).⁷ Institut umožňuje přístup k více než 1 500 životním příběhům, svědectvím přeživších a svědků holocaustu a genocid uložených ve formě rozhovorů. IWitness zpřístupňuje některé lidské příběhy učitelům a studentům sekundárního a terciálního vzdělávání přes multimediální online aktivity, většina z nich ovšem stále čeká na zpracování. Zatímco v archivu IWitness je pro vzdělávání přístupných „jen“ 1 500 svědectví, dalších cca 55 000 nahrávek rozhovorů je uložených v Archivu vizuální historie Nadace Šoa USC, které jsou přístupné badatelům z celého světa na několika místech na základě certifikovaného požadavku.⁸

Jedním z důvodů zařazení IWitness jako výzkumného zdroje je jeho zacílení na připomínání si událostí z minulosti, se kterými pracují učitelé dějepisu, výchovy k občanství a základů společenských věd. Podpora občanské uvědomělosti a angažovanosti prostřednictvím zpracovávání historických příběhů do edukačních nástrojů využitelných institucionálně i individuálně je vhodným interdisciplinárním propojením a podkladem pro spolupráci odborníků z oblasti historie a výchovy k občanství.

⁵ Východiskem je myšlenka, že s každým místem se pojí historické události s různým morálním zabarvením, z nichž některé jsou pro společnost významným symbolem a ukazatelem jejich hodnot. Dle autorek certifikované metodiky pro využívání míst paměti – Barbory Čermákové a Markéty Deváté – jsou místa paměti „*projevem součástí vytvářené kolektivní identity. Reflektují, doplňují, či dokonce rozporují minulost podávanou „oficiálním“ dějepisem a vypovídají o vztahu společnosti ke své historii. Udrží paměť na „malé“ události dějin, které by jinak – nezachyceny „velkými“ dějinami – upadly do zapomnění.*“ ČERMÁKOVÁ, B – DEVÁTÁ, M.: *Pamětní místa. Topografie soudobé paměti národa a její reflexe. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2015*, s. 6. Dostupné online: *Pamětní místa. Topografie soudobé paměti národa a její reflexe (certifikovaná metodika)*. [online] [cit. 20.11.2020]. Dostupné na: <http://invenio.nusl.cz/record/202367/files/content.csg.pdf>

Aleida Assmannová zase vnímá místa paměti jako roztržité fragmenty ztracené či zničené životní souvislosti. (ASSMANNOVÁ, A.: *Prostory vzpomínání. Podoby a proměny kulturní paměti*. Praha 2018, s. 348.). K reflexi vnímání míst paměti viz např. i NOSÁLEK, P. (ed.): *Místa Paměti národa: průvodce po místech spojených s událostmi 2. světové války*. Brno 2015; NOVOTNÁ, B.: *Panelák jako symbol a místo paměti*. Sociální studia 7, 2010, No. 3, s. 127–131; GÁBOR, O.: *Kolektivní paměť, prostor a významy. Případ náměstí Svobody v Budapešti*. Sociologický časopis 49, 2013, No. 5, s. 729–750; BURZOVÁ LUPTÁK, L. – DVOŘÁKOVÁ, I. – HEJNAL, O. – RŮŽIČKA, M. – TOUŠEK, L.: *Paměť a prostor: Reprezentační strategie společnosti vzpomínání v postindustriálním městě*. Sociální studia 10, 2013, No. 4, s. 107–126; ŠUBRT, J.: *Antinomie sociální paměti*. Sociológia – Slovak Sociological Review 43, 2011, No. 2, s. 133–157; Ze starších prací viz např. HOLEČEK, V.: *Památná místa boje československého lidu proti fašismu*. 2. dopln. vyd. Praha 1955 (50. léta ovšem dílo značně ideologicky poznamenala).

⁶ VANĚK, M. – MŮCKE, P. – PELIKÁNOVÁ, H.: *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha 2007, s. 136. Cíle kvalitativního výzkumu autoři definovali následovně: a) zodpovídat určité otázky, b) hledat nové souvislosti, objevit vztahy mezi minulostí a přítomností, c) zaznamenat a vyhodnotit činy jednotlivců, skupin a institucí, d) navrhnout a uplatňovat teorie, e) přispět k porozumění kultury, ve které žijeme. Podobně HENDL, J.: *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha 2005, s. 135–138.

⁷ Přístupný online: <https://iwatch.usc.edu/sfi/>

⁸ Přístupovým bodem k archivu v česko-slovenském prostoru je Centrum vizuální historie Malach, které sídlí na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

Identifikovaná místa byla po dalším specifikování⁹ a srovnání navštívena během terénního výzkumu. Na základě návštěvy míst došlo k evidenci existence památníků či připomínek jako projevu udržování historické paměti.¹⁰

Biografická metoda a místa paměti

Biografická metoda oral history přináší oproti klasickým historickým metodám nové kontexty jako emoce a tělesnost. Tyto kontexty zintenzivňují afektivní zabarvení míst, kde se související události odehrály, čímž vznikají nové příležitosti pro rozvoj pozitivních občanských postojů (např. v rámci výuky dějepisu, občanské výchovy či základů společenských věd). Nejprve jsme přistoupili k rešerším výskytu signifikantních brněnských míst paměti spojených s událostmi holocaustu a genocidy v období druhé světové války a protektorátu v archivu USC IWitness, načež jsme identifikovali místa a osoby, které k daným místům vážou také vzpomínky, u kterých je předpoklad, že by si je občanská společnost chtěla či měla připomínat.

Konfrontování (nejen) velkých dějin ale i aktivit občanské společnosti od druhé poloviny dvacátého století do současnosti pomocí oral history vnímáme podobně jako Vaněk a kol. – jako demokratizační nástroj nebo otevření nových kontextů.¹¹ Jsme si ale vědomi specifik metody oral history a akceptujeme známé upozornění P. Nory¹² o nevyhnutelnosti a hodnotě profesionálního historického bádání,¹³ rovněž i etické aspekty zpřístupňování orálněhistorických pramenů, jak na ně upozorňuje např. Jiří Hlaváček.¹⁴

Metoda oral history je díky své přístupnosti oblíbená i mezi neprofesionálními výzkumníky (např. i žáci na základních a středních školách), za populární ovšem můžeme označit i práci s místy paměti.¹⁵ Jako příčinu této popularity v publicistice i odborných textech označuje Miroslav Hroch formu vnímání, která lépe vyhovuje současné generaci.¹⁶ Téma reflektuje i Gêrôme Truc, který nás varuje před transformací místa paměti jako mentální reprezentace minulých událostí do podoby suvenýru.¹⁷ K tématu kriticky přistupuje i Tomáš Sniegoň, který upozorňuje na tzv.

⁹ Např. i pomocí publikace BRUMMER, A. – KONEČNÝ, M.: *Brno – nacistické. Průvodce městem*. Brno 2013.

¹⁰ Více viz ASSMANN, J.: *Kolektivní paměť a kulturní identita*. In: Kratochvíl, A. (ed.): *Paměť a trauma. Pohledem humanitních věd. Komentovaná antologie teoretických textů*. Praha 2015, s. 50–61; LESŇÁK, S.: *Etické kontexty kulturní regionální identity v oblasti vzdělávání*. In: Malík, B. (ed.): *Formovanie identity v čase a priestore*. Bratislava 2017, s. 366–376.

¹¹ „*Oral history je typická svým demokratizujícím pojetím dějin.*“ VANĚK, M. – MÜCKE, P. – PELIKÁNOVÁ, H.: c. d., s. 16.

¹² NORA, P.: *Světový nástup paměti*. In: Kratochvíl, A. (ed.): c. d., s. 62–72. O vztahu míst paměti s katedrovou historií se zamýšlel i autor RANDÁK, J.: *Historie v současné i budoucí veřejném prostoru-úvahy o dějinách a paměti*. Forum Historiae. Časopis a portál pre históriu a príbuzné spoločenské vedy 2, 2008, No. 1, s. 14–22.

¹³ Pro účely srovnání a syntézy pracuje jiný projektový tým klasickými metodami historického bádání, které budou rovněž publikovány.

¹⁴ Z těchto důvodů neuvádíme kompletní data narození a další osobní údaje analyzovaných respondentů. HLAVÁČEK, J.: *Etické aspekty zpřístupňování orálněhistorických pramenů (nejen) ve virtuálním prostoru*. Memo. Časopis pro orální historii 9, 2019, No. 2, s. 26–40.

¹⁵ Viz poznámku č. 5.

¹⁶ HROCH, M.: *Paměť a historické vědomí v kontextu národní pospolitosti*. In: Šustrová, R. – Hédlová, L. (eds.): *Česká paměť: národ, dějiny a místa paměti*. Praha: Academia, 2014, s. 34.

¹⁷ TRUC, G.: *Memory of places and places of memory: for a Halbwachsian socio-ethnography of collective memory*. International Social Science Journal 62, 2011, No. 203–204, s. 147–159.

amerikanizaci tématu, jako příklad uvádí sběr rozhovorů v 90. letech Spielbergovou nadací *Survivors of the Shoah Visual History Foundation*. Podle Sniegoně zůstaly nakonec aktivity nadace bez „poselství a bez „návodu“, jak má být holocaust zapsán do českých a slovenských dějin.“¹⁸ Dnes ovšem můžeme říci, že je spíš opak pravdou: patronát nad plody práce Spielbergovy nadace přebrala Univerzita Jižní Kalifornie a následně vytvořila veřejný formát archivu a portálu pro učitele a další zájemce (IWitness), kde se nachází stovky lekcí i návodů, jak pracovat s tématem holocaustu a genocid i v českém a slovenském prostoru (práce s oral history i s místy paměti).

Jednou z metod vytvořenou kritizovanou nadací je tzv. IWalk¹⁹, kdy zájemci či studenti na konkrétním místě sledují zaznamenané příběhy přeživších, které se k danému místu váží. Mohli bychom říci, že se jedná o jakýsi typ digitálních památníků, které umožňují zájemcům větší flexibilitu, personalizované připomínání a reflektování, a nakonec i prostor pro vytváření a upevňování pozitivních postojů (orientace na univerzální lidství, ohled na lidská práva, prevence násilí a upřednostňování ideologií), které jsou v souladu s konceptem odpovědného občanství vedoucího k osobní angažovanosti.²⁰

Právě osobní angažovanost je zajímavým spojením metody oral history a konceptu odpovědného občanství: přeživší vyprávějí své příběhy nejen proto, aby rozšířili poznatky o naší minulosti, ale rovněž z důvodu předávání hodnot a praktické snahy formovat svět (formování a odevzdávání postojů, které mají již zažitým negativním událostem v budoucnu preventivně zabránit). Tento proces hodnotové kontinuity a identifikace můžeme zahlédnout i v textu Maurice Halbwachse: „*od chvíle, kdy tvoříme spolu se svědky jednu skupinu a uvažujeme stejně o různých souvislostech, tak zůstáváme v kontaktu s touto skupinou, uchováváme si schopnost ztotožňovat naši a její minulost.*“²¹ Vidíme tu nejen proces vytváření a rozvíjení pozitivních postojů směřujících k angažovanosti u cílové skupiny, ale i proces uplatňování postojů – angažovanosti samotných přeživších, kteří svůj odkaz přes oral history odevzdali (v etické teorii je takový přístup znám pod názvem etika ctnosti, jde o výchovu vzorem, cestou identifikace, reflexe a osobní odpovědnosti). Právě z tohoto důvodu jsme se rozhodli v dostupných rozhovorech týkajících se míst paměti v Brně najít i takové rozhovory, které umožní tento přístup uplatnit intenzivněji (příklady hrdinství apod.).²²

Analýza rozhovorů

V online archivu IWitness se nachází 70 záznamů, které mají nějakou spojitost s Brnem, drtivá většina má souvislost s druhou světovou válkou. V archivu je 67 záznamů židovských přeživších, 2 romských přeživších, 1 účastníka vojenských soudů; 33 záznamů je v češtině, 26 v angličtině, 4 v němčině, 2 v maďarštině, po jednom ve španělštině, ruštině, francouzštině a slovenštině; byly nahrávány ve 12 zemích světa; jde o 34 žen a 35 mužů. V rámci analýzy

---

¹⁸ SNIEGOŇ, T.: *Evropeizace holocaustu a česká národní identita*. In: Šustrová, R. – Hédlová, L. (eds.): c. d., s. 90–91.

¹⁹ Termín IWalk v sobě odkazuje na využití příběhů z portálu IWitness a na osobní vyhledání a navštívení místa paměti (walk). Kromě promítání svědectví na místě paměti nabízí webová a mobilní aplikace i slovník, odkazy na odborné zdroje, mapy, obrázky a fotografie, prostor pro interakci, pedagogický rámec s otázkami k reflexi, srovnávání či podněty k individuálnímu vyhledávání dalších informací a podobných jevů na internetu. Pro více informací viz <https://iwitness.usc.edu/SFI/Sites/iwalk/radiotr/Default.aspx>

²⁰ ŠTĚRBA, R. – GOŇCOVÁ, M. – ŠKERLE, M. – SEMOTAMOVÁ, K. – KADLEC, O. – RESL, A.: c. d., s. 6–7.

²¹ HALBWACHS, M.: *Kolektivní paměť*. Praha 2009, s. 54.

²² Výzkum a analýza umožní vytvořit brněnské IWalk využitelné ve výuce na Masarykově univerzitě i v dalších školských zařízeních.

svědectví přeživších židovského holocaustu se mezi místy v Brně, na která pamětníci nejčastěji vzpomínali, opakovaně vyskytovaly následující lokace: dnešní ZŠ Merhautova 37, vlakové hlavní nádraží, Spolkové židovské reformní reálné gymnázium v Brně na ulici Hybešova, výjimečně vězení na Špilberku, Cejlu a Kounicových kolejích, v záznamech najdeme i odkazy na brněnskou Riviéru, hořící synagogu, židovský sirotčinec. Tematicky můžeme rozdělit výpovědi o Brně na popis běžného předválečného života (symbióza Židů, Němců a Čechů, náboženský, školský, kulturní a pracovní život); popis antisemitismu po nástupu nacismu; příprava na deportace a samotné deportace; poválečná sociální adaptace; výjimečně se vyskytují zkušenosti s vězením. V dalším textu se pokusíme přinést poznatky týkající se nejfrekventovanějších míst, která jsou spjata s tragickými událostmi druhé světové války.

Vybrané lokality, tedy ZŠ Merhautova a brněnské hlavní nádraží (příp. Spolkové židovské reformní reálné gymnázium na ulici Hybešova) byly zvoleny na základě vyššího výskytu²³ ve zkoumaných svědectvích. Vlastní výběr pamětníků proběhl na základě vyhledávání v portálu IWitness zadáním hesla *Brno (Brünn)*. Při následné analýze byla vyslechnuta všechna svědectví obsahující zmíněné heslo, přičemž byla data srovnávána vzájemně i s veřejně přístupnými databázemi.²⁴

Místa paměti ZŠ Merhautova 37 a hlavní nádraží v Brně

K bývalému koncentračnímu středisku ZŠ Merhautova a následnému místu deportací – hlavnímu nádraží se v archivu IWitness váže 11 rozhovorů. Kvůli návaznosti místa koncentrace a následné deportace jsou v rozhovorech tato místa zmiňována společně, proto jsme se i my rozhodli tato místa při bádání neoddělovat. Jelikož byli takřka všichni dotazovaní přeživší v časech druhé světové války v dětském nebo raném dospělém věku, jsou jejich vzpomínky na daná místa mlhavá či pro hlubší analýzu nedostačující (zdrželi se tam pouze krátký časový úsek). Panuje mezi nimi shoda, že na ZŠ Merhautova strávili zpravidla 2–3 dny (doba potřebná pro koncentraci, registraci 1 000 lidí a pro proceduru odevzdání majetku); shoda panuje i ohledně

²³ Za zmínku též jistě stojí pobočný tábor Auschwitz – Brünn, jehož budovy byly rozesety napříč tehdejším městem. Vzhledem k tomu, že nacistická vyhlazovací mašinérie nenasazovala z preventivních důvodů do těchto pobočných táborů vězně lokální národnosti, dozvíme se, že osazenstvo tohoto koncentračního tábora tvořili téměř výlučně polští političtí vězni. Jejich svědectví, ačkoliv jsou jména některých z vězňů známa, se bohužel na portálu IWitness nenachází. To lze přičíst poměrně malému osazení tohoto pobočného tábora, stejně tak jako vysoké mortalitě nasazených vězňů. PÁRALOVÁ TARDY, M. – PIĚTKA, B.: *Podobóz KL Auschwitz – Brünn w Brnie (1943–1945): 70. rocznica utworzenia podobozu KL Auschwitz na ziemi czeskiej = Pobočný Osvětimský tábor Brünn v Brně (1943–1945) : 70. výročí vzniku pobočného tábora KL Auschwitz na českém území*. Oświęcim 2013, s. 24–33.

Jsme ale přesvědčeni o vhodnosti zařazení i této lokality do projektu, a to hned z několika důvodů. Předně můžeme spekulovat, do jaké míry je široká veřejnost obeznámena s tím, že se na území města Brna nacházel pobočný tábor nechvalně proslulého vyhlazovacího tábora v Osvětimi. Dalším, ne tak zásadním důvodem, může být i aktuální situace v lokalitě ubikací vězňů v dnešních sadech Národního odboje na ulici Šelepova, tedy špatně čitelný a snadno přehlédnutelný památník připomínající ponurou minulost místa. Co však považujeme za nejzásadnější přínos pro posílení odpovědného občanství na příkladu hrdinství je fakt, že se občané města Brna, jmenovitě: „Ing. Jiří Kavan, František Nedvěd, Rudolf Rys, Vladislav Sikora, Richard Sotona, bratři Pokorníkové a řemeslník – malíř Horák“ aktivně podíleli na pomoci politickým vězňům v tomto táboře, a to zejména dodávkami potravin, dopisů a tisku, ačkoliv si museli být vědomi přísných trestů, které jim za tuto činnost hrozily. Tamtéž, s. 31.

²⁴ Například i dle datů a označení transportů, které jsou k dispozici i na stránkách Židovské obce v Brně: www.zob.cz

nepříznivých hygienických podmínek a lůžek (špina, tlačence, dlouhé fronty, zastíněna okna kvůli utajení apod.). Pamětníci se naopak neshodli ohledně formy transportu do koncentračních táborů, který následoval po opuštění koncentračního střediska ZŠ Merhautova (přesun z Merhautovy probíhal dle dotazovaných na nádraží pěšky i tramvaji, z brněnského nádraží do koncentračních táborů zase osobní i nákladní dopravou). Různorodost vzpomínek evidujeme i ohledně detailů povolené váhy zavazadel apod. Nikdo z pamětníků nezmínil úmrtí (která byla realitou), někteří vzpomínají na násilí, nejistotu z budoucnosti a zoufalství. Jeden z přeživších dodal, že už ve škole se stali vězňenými, jelikož byli omezeni na osobní svobodě.

Jelikož se k Základní škole Merhautova a Hlavnímu nádraží v Brně vážou vzpomínky konkrétních lidí na negativní události celospolečenského významu, považujeme je za místa paměti, které mají potenciál rozvíjet odpovědné občanství. Proto jsme na místě ověřili existenci společenské reflexe a občanské připomínky. Výsledky jsou částečně pozitivní: na budově školy se nachází plaketa připomínající pohnutý osud budovy, na základní škole probíhá i každoroční připomínka obětí holocaustu konaná v Den památky obětí Holocaustu.²⁵ Ve vestibulu Hlavního nádraží v Brně

---

²⁵ **Ruty Blažková:** rozhovor byl pořízen 21. března roku 1996 v českém jazyce, v době konání rozhovoru jí bylo 67 let. Kód rozhovoru v archivu: 12656. Dostupné online: *Ruty Blažková - Jewish survivor* [online]. [cit. 2020-05-15]. Dostupné na: <https://iwwitness.usc.edu/sfi/Watch.aspx?testimonyID=13293&segmentNumber=0&returnIndex=0&contentView=1&pg=2>

Eva Gross: rozhovor proběhl v angličtině dne 20. února 1996 v Londýně, kdy bylo pamětnici 73 let. Pamětnice je v rozporu s ostatními přeživšími ohledně povolené váhy zavazadel při transportu z Brna. Kód rozhovoru v archivu: 10030. Dostupné online: *Eva Gross - Jewish survivor* [online]. [cit. 2020-05-15]. Dostupné na: <https://iwwitness.usc.edu/sfi/Watch.aspx?testimonyID=11949&segmentNumber=41&returnIndex=0&contentView=1&pg=2>

Zuzana Weiszová: rozhovor proběhl 14. února 1996 v Brně v českém jazyce, v době odsunu do Terezína bylo paní Weiszové 7 let, v době konání rozhovoru jí bylo 61 let. Kód rozhovoru v archivu: 9574. Dostupné online: *Zuzana Weiszová - Jewish survivor* [online]. [cit. 2020-05-15]. Dostupné na: <https://iwwitness.usc.edu/sfi/Watch.aspx?testimonyID=11732&segmentNumber=2&returnIndex=6&contentView=1&pg=2>

Doris Grozdanovicová: rozhovor pořízen 7. 4. 1996 v Praze v českém jazyce, kdy bylo přeživší 70 let. Kód rozhovoru: 24083. Dostupné online: *Doris Grozdanovicová - Jewish survivor* [online]. [cit. 2020-05-15]. Dostupné na: <https://iwwitness.usc.edu/sfi/Watch.aspx?testimonyID=24987&segmentNumber=2&returnIndex=1&contentView=1&pg=2>

Miriam Laurenčíková: rozhovor byl pořízen 1. června 1996 v Olomouci, byl veden v českém jazyce. V době odsunu do Terezína bylo paní Laurenčíkové 15 let a v době konání rozhovoru bylo pamětnici necelých 70 let. Kód rozhovoru: 13110. Rozhovor je dostupný online: *Miriam Laurenčíková - Jewish survivor* [online]. [cit. 2020-05-15]. Dostupné na: <https://iwwitness.usc.edu/sfi/Watch.aspx?testimonyID=14173&segmentNumber=11&returnIndex=3&contentView=1&pg=2>

Dina Gottliebova-Babbitt: rozhovor byl nahrán v Kalifornii ve městě Felton v září 1998 v anglickém jazyce, pamětnici bylo 75 let. Kód rozhovoru: 46122. Dostupný online: *Dina Gottliebova-Babbitt - Jewish survivor* [online]. [cit. 2020-05-15]. Dostupné na: <https://iwwitness.usc.edu/sfi/Watch.aspx?testimonyID=48475&segmentNumber=17&returnIndex=0&contentView=1&pg=2>

Helene Kessler: rozhovor byl pořízen 7. 11. 1996 v Leonbergu v Německu v německém jazyce, pamětnici bylo 74 let. Kód rozhovoru: 22712. Dostupné online: *Helene Kessler - Jewish survivor* [online]. [cit. 2020-05-15]. Dostupné na: <https://iwwitness.usc.edu/sfi/Watch.aspx?testimonyID=23660&segmentNumber=72&returnIndex=0&contentView=1&pg=2>

Franz Spitzer: absolvoval náročný transport z Brna do Minsku. Rozhovor byl pořízen 16. 7. 1997 v Curychu ve Švýcarsku v německém jazyce, pamětníkovi bylo v čase rozhovoru 72 let. Dostupné online: *Franz Spitzer - Jewish survivor* [online]. [cit. 2020-05-15]. Dostupné na: <https://iwwitness.usc.edu/sfi/Watch.aspx?testimonyID=34816&segmentNumber=59&returnIndex=1&contentView=1&pg=2>

Lidmila Bublová: rozhovor byl pořízen v českém jazyce 17. ledna 1996 v Praze, v době, kdy bylo pamětnici necelých 69 let. Kód rozhovoru: 8165. Dostupné online: *Lidmila Bublová - Jewish survivor*. [online]. [cit. 2020-05-15]. Dostupné na: <https://iwwitness.usc.edu/sfi/Watch.aspx?testimonyID=10343&segmentNumber=12&returnIndex=0&contentView=1&pg=2>

se v současné době nachází pamětní deska dedikovaná pouze nuceně nasazeným na práce v Německu a podrobených zemích. O proběhnutých deportacích Židů z tohoto nádraží však nikde není pojednáno. Jelikož mezi lety 1941 až 1943 proběhlo 12 transportů, ve kterých bylo násilně deportováno 10 062 Židů, přičemž zpět se jich vrátilo pouze 698,²⁶ je dle konceptu odpovědného občanství vhodné otevřít diskusi o nápravě, jelikož vestibulem proudí denně tisíce lidí.²⁷

Další potenciální místa paměti

Žádná další brněnská místa spojená s událostmi druhé světové války nemají na IWitness takovou četnost vzpomínání kromě Spolkového židovského reformního reálného gymnázia na Hybešově ulici.²⁸ Osm svědectví popisuje důvody navštěvování školy, formu a kvalitu výuky, pamětníci ukazují i fotografie svých tříd a popisují nízké počty přeživších. Na školu mají všichni dotazovaní dobré vzpomínky, které se vážou i k vystavení maturitního vysvědčení po válce bez skutečného absolvování maturity (jelikož nebyla ani umožněna) – jako projev dobré vůle zbytku přeživších profesorů.

Záznamy spojené s věznicemi (pamětnice vězněná na Cejlu²⁹ ani pamětník vězněný na Koucnových kolejích) nepřinášejí nové informace. Obsažnější informace nacházíme v popisu režimu vězení na hradě Špilberk. Svědectví pamětníka o vězení na základě angažování se v socialistických studentských spolcích přináší kromě názoru, že šlo spíše o izolaci (1939) než o vězení (usuzuje tak na základě toho, že nebyl vyslýchán a nic mu nebylo prokázáno ba ani zdůvodněno), informace o denním a pracovním režimu a rovněž o vyžádané dopisové interakci s rodinami z důvodu doplňování oblečení a hygienických potřeb.³⁰

Felix Winkler: rozhovor byl proveden 25. 4. 1996, pamětníkovi bylo 70 let, byl veden v anglickém jazyce. Kód rozhovoru v archivu: 13740. Rozhovor je dostupný online: *Felix Winkler - Jewish survivor*. [online]. [cit. 2020-05-15]. Dostupné na: <https://iwwitness.usc.edu/sfi/Watch.aspx?testimonyID=14477&segmentNumber=18&returnIndex=1&contentView=1&pg=2>

Eric Nash: rozhovor proběhl 26. 3. 1995 v Forest Hills, pamětníkovi bylo v čase rozhovoru 85 let, byl veden v anglickém jazyce. Kód rozhovoru v archivu: 1581. Rozhovor je dostupný online: *Eric Nash - Jewish survivor*. [online]. [cit. 2020-05-15]. Dostupné na: <https://iwwitness.usc.edu/sfi/Watch.aspx?testimonyID=1612&segmentNumber=57&returnIndex=1&contentView=1&pg=2>

²⁶ *Historie Židů v Brně* [online]. [cit. 2020-05-15]. Dostupné z: <https://www.zob.cz/obec/historie-a-soucasnost/historie-zidu-brne/>

²⁷ Za zmínku ovšem stojí, že ve městě se nachází i památník na nám. 28. října, který připomíná všechny oběti holocaustu. Zájem města o připomínání transportů je ztělesněn i v památníku umístěném v jedné z cílových stanic deportací – v Minsku (odhalen v roce 2015, spolufinancován městem a ČR), v Brně se nachází i každý rok se navyšující počet tzv. Kamenů zmizelých (Stolpersteine, jde o soukromou občansko-uměleckou iniciativu, pro umístění je ale potřeba souhlas/povolení města, který není samozřejmostí – jak vidíme v okolních zemích).

²⁸ Jelikož toto místo pro náš výzkum není prioritní, neuvádíme konkrétní pamětníky (za poznámku ovšem stojí, že při terénním průzkumu nebyla na místě nalezena žádná připomínka školy, ve které studovali židovští studenti z celého protektorátu).

²⁹ **Adolfina Sovová.** Rozhovor proběhl 6. června 1996 v Praze, veden českým v českém jazyce. V době zatčení bylo pamětnici 22 let a v době konání rozhovoru bylo pamětnici necelých 78 let. Kód rozhovoru v archivu: 16227. Dostupné online na: <https://iwwitness.usc.edu/sfi/Watch.aspx?testimonyID=16535&segmentNumber=16&returnIndex=5&contentView=1&pg=2>

³⁰ **Bedřich Selinger.** Rozhovor proběhl 7. března 1997 v Teplicích, je veden v českém jazyce. V době zatčení bylo pamětníkovi 19 let a v době konání rozhovoru bylo pamětníkovi necelých 77 let. Kód rozhovoru v archivu: 26797. Dostupné online na: <https://iwwitness.usc.edu/sfi/Watch.aspx?testimonyID=28899&segmentNumber=37&returnIndex=2&contentView=1&pg=2>

Jako místo paměti můžeme bezesporu označit brněnskou tzv. Velkou synagogu na Spálené ulici, která padla za obětí nacistům hned druhý den protektorátu, na přivítání Adolfa Hitlera. Tuto událost ličí v archivu IWitness záznam jednoho pamětníka, který potvrzuje už známe informace.³¹ Jde ovšem o vzpomínku očitého svědka, která je využitelná v terénní výuce i v občanském připomínání přímo na místě.³²

Pozitivní příklady jednání jako podklad odpovědného občanství

Když jsme zmiňovali, že jsme se pokusili vyhledat i pozitivní příklady vhodné pro uplatnění vzoru (etiky ctnosti), narazili jsme na dvě svědectví, které toto kritérium splňují. První je od slovensko-maďarského Žida Andrew Steinera, ke kterému se váže v Brně několik míst,³³ jelikož působil v Brně jako architekt.³⁴

Andrew Steiner (známý i jako Andrej Šteiner nebo Endre Steiner) podává informaci o lidskosti německého důstojníka, který ho varoval před znovuzatčením (hned po signování kolaudačních dokumentů budovy, kterou němečtí okupanti plánovali zabrat). Dál podává svědectví o sobě samém: o své účasti v podzemních aktivitách³⁵ v bratislavské pracovní skupině³⁶ v rámci správního orgánu slovenského státu – Ústředny Židů. Andrew Steiner popisuje riskantní spolupráci a podplácení nacistických špiček pro účely zastavení deportací slovenských, ba i evropských Židů (akce Evropa), rovněž nápad pozměnit slovenské koncentrační tábory na pracovní kvůli získání výjimek z deportací, a nakonec mluví i o své pomoci navracejícím se přeživším z táborů (rovněž o práci na pomoc emigrantům v USA). Pozitivně laděné svědectví obsahující lidskost, statečnost a obětavost (risk vlastního života) je možné v terénu spojit s domy, které Steiner projektoval a stavěl (Gorkého č. 38 – v domě dnes na jeho památku existuje kavárna s jeho jménem, dále dům na ul. Kapitána Jaroše č. 2, ke kterému se váže příběh s nacistickým důstojníkem).

---

³¹ **Sydney Schwimmer:** rozhovor byl pořízen 6. května 1996 v Miami (USA) v anglickém jazyce. V době zatčení bylo pamětníkovi 24 let a v době konání rozhovoru bylo pamětníkovi necelých 80 let. Kód rozhovoru v archivu: 14737. Dostupné online: Sydney Schwimmer - Jewish Survivor. [online]. [cit. 2020-05-15]. Dostupné z: <https://iwwitness.usc.edu/sfi/Watch.aspx?testimonyID=15434&segmentNumber=30&returnIndex=4&contentView=1&pg=2>

³² Terénním průzkumem bylo zjištěno, že se zde žádná kamenná připomínka nevyskytuje, digitální památník postavený na svědectví očitého svědka by tedy byl přínosem. Za zmínku ovšem stojí, že na místě se konají jednou ročně občanská shromáždění.

³³ Sám mluví o meziválečném studentském a multikulturním společenském životě v Brně, později o své práci v souvislosti s výstavbou domu na ul. Kpt. Jaroše (zatčení Gestapem).

³⁴ Andrej Šteiner je zařazen mezi nejvýznamnější meziváleční architekty v Brně. Viz např.: architektonický portál: <https://www.bam.brno.cz/architekt/37-endre-steiner>

Za svou architektonickou činnost v Brně získal v roce 2004 i čestný doktorát Masarykovy univerzity. Domy, které projektoval, nemají dnes žádné připomínky, které by odkazovaly na jeho dílo nebo protinacistické aktivity (jediná připomínka je existence kavárny pojmenované po A. Steinerovi na Gorkého 9/38 v domě, který projektoval).

³⁵ Narozen v roce 1908 v Dunajské Středě, rozhovor zaznamenaný v roce 1995 v Atlantě v USA v anglickém jazyce, pamětníkovi bylo 87 let. Kód rozhovoru v archivu: 5154. Dostupné online: Andrew Steiner - Jewish Survivor. Dostupné na: <https://iwwitness.usc.edu/sfi/Watch.aspx?testimonyID=7025&segmentNumber=0&returnIndex=0&contentView=1&pg=2>

³⁶ O těchto činnostech A. Steinera se dovíme i z článku autorů: FATRAN, G.: *The "Working Group"*. In: Holocaust and Genocide Studies 8, 1994, No. 2, s. 164–201; MEŠKOVÁ HRADSKÁ, K.: *Attempts of the "Working Group" to Save Jews from Deportations*. In: Hlavinka, J. – Kubátová, H. – Blaščák, F.: *Uncovering the Shoah: Resistance of Jews and Efforts to Inform the World on Genocide Proceedings from the Conference Žilina, Slovakia, 25–26 August 2015*. International Christian Embassy Jerusalem Historical Institute of Slovak Academy of Sciences s. 78–87. Dostupné online: http://vrbawetzler.eu/img/static/Prilohy/Proceedings_from_Conference_Zilina_2015.pdf#page=63

Druhým statečným příběhem je vypravování paní Ruth Felix, rodačky ze Strážnice, která spolu se svým manželem dostala ve svých 17 letech na starost 80 židovských sirotků, o které se starala v židovském sirotčinci (místo paměti – Štefánikova 54) po tom, co předcházejícího správce Rudolfa Haase za údajnou protistátní činnost popravili.³⁷ S dětmi absolvovala i transport do Terezína (1941), kde v péči pokračovala. Navzdory tragickému příběhu rodiny i emocionální frustraci kvůli omezením židovského obyvatelstva, přijala (sama ještě jako dítě) odpovědnost za děti. Za zmínku stojí i její poválečné svědectví proti vrahům jejího otce Hermana Felixe.³⁸

Závěr

V rozhovorech jsme si všímali plynulosti odpovědí, komfortu mluvení v rodném či cizím jazyce, věku pamětníka během událostí, na které vzpomíná, věku v čase rozhovoru, formy vyprávění (wir forma převládala přirozeně ve výpovědích v případech přítomnosti rodiny nebo skupiny, ich forma během individuálních zážitků; s přibývajícím věkem pamětníků převládala právě ich forma). Váhavost pamětníků jsme připisovali věku a časové vzdálenosti vzpomínek (paměť obecně lépe sloužila vzdělanějším a aktivnějším respondentům), ovšem mohla být i příčinou snahy o vylepšování svého vlastního obrazu. Jelikož jsme se soustředili na události spojené s místy v Brně, kde nebylo příliš příležitostí k pochybení ani vylepšení svého konání (krátkodobé shromáždění ve škole Merhautova a transport, většina respondentů byla navíc ještě v dětském věku), pochybnosti mohli vzbuzovat přeživší, kteří již vykonávali práci (R. Felix), nebo spolupracovali s nacistickým režimem (A. Steiner). Oba přeživší spolupracovali s dotazujícími, reagovali svižně, své paměti vydali i knižně,³⁹ nebo se staly námětem pro film,⁴⁰ čímž se ochotně vystavili obecnému ověření (tudíž se nemají čeho obávat). I proto považujeme jejich svědectví ve spojitosti s místy paměti jako podklad pro výchovu k odpovědnému občanství za využitelné.

³⁷ Dle Ruth Felix byla příčina banální, při inventurní kontrole se zjistilo, že v zásobách sirotčince byly i konzervy sardinek, co bylo pro Židy zakázáno. Terénním průzkumem nebyla zjištěna žádná trvalá připomínka událostí, v budově je i dnes sociální zařízení.

³⁸ Více např. LESŇÁK, S.: *The Holocaust and Its Contexts in Strážnice and Svatobořice Based on Oral Testimonies*. In: Lesňák, S. – Novák, S. – Porubjak, M. (eds.): Společný vzdělávací program přeshraničního exkurzního vyučování jako podpora výchovy k občanství. Sborník z konference 14. a 15. listopadu 2018 Skalica – Hodonín. Brno 2019, s. 216–225.

³⁹ FELIXOVÁ, R. – WIEHN, R. R.: *Sílu žít dál*. Praha 1997.

⁴⁰ LICHTENSTEIN, B.: *Andre's Lives*. ICARUSfilm 1999.

Mgr. Slavomír Lesňák, PhD.
Katedra občanské výchovy
Pedagogická fakulta MU
Poříčí 31
603 00 Brno
Česká republika
e-mail: lesnak@ped.muni.cz

Mgr. Vladimír Holík
Katedra občanské výchovy
Pedagogická fakulta MU
Poříčí 31
603 00 Brno
Česká republika
e-mail: 430053@muni.cz

Mgr. Jakub Vatter
ZŠ Jana Babáka
Jana Babáka 1
616 00 Brno
Česká republika
e-mail: jk.vatter@gmail.com